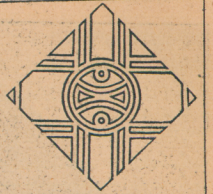

Илустрована Ратна Кроника

ИЛУСТРОВАНА РАТНА КРОНИКА ИЗЛАЗИ У СВЕСКАМА. — ПРЕТПЛАТА НА 10. СВЕЗАКА СТАЈЕ КРУНЕ 2—. ПОЈЕДИНА СВЕСКА СТАЈЕ 24 ПОТУРЕ. — ПРЕТПЛАТА --- СЕ ШИЉЕ: КЊИЖАРНИЦИ СВЕТОЗАРА Ф. ОГЊАНОВИЋА, НОВИ САД. ---

1389.

УРЕЂУЈЕ: ДР. КАМЕНКО СУБОТИЋ. — ИЗДАЊЕ КЊИЖ. СВЕТ. Ф. ОГЊАНОВИЋА.

1912./3.

СТРАХОТЕ И МУКЕ

**при прелазу српске војске преко албанских Алпа.
— Како је српска војска избила на Јадранско Море. —**

Ратни дописник »Обзор« из Арбаније, г. Б. Машић, пратио је једну српску колону на том страшном и мучном маршу преко албанских Алпа и овако је тај славни подвиг српске војске описао у 5. броју »Обзора« од ове године:

После освојења Ђаковице и предаје Призрена, кад је баш требало да се војска мало одмори иза толиких дугих и наглих маршева, стиже заповест од Врховне Команде, да две дивизије, шумадијска првог позива и дринска другог позива, имаду сместа кретати најкраћим и најбржим путем према Љешу и Драчу. Без обзира на жртве и запреке морало се у најкраћем року освојити северно албанско приморје, и тако већ једном избити на море, за којим Србија одавна тежи и без кога у новим својим границама не може живети. Та заповест затекла је прву дивизију у Призрену а другу у Ђаковици.

Као у шаху ове две дивизије играле су улогу двају пијонира, који су одређени на жртву. Задаћа им је била, да се дрско пробију кроз непроходне и дивљим племенима насељене планине, или да сви до последњега изгину. У том случају Врховна Команда је била спремна жртвовати још две нове дивизије, појачане и састављене од бираних и најснажнијих момака. По сваку цену српска је војска дакле морала доћи на море и заузети Љеш, Сан Ђовани ди Медову, Драч и Тирану до Каваје. Дринска и шумадијска дивизија, уз натчовечне напоре и огромне жртве у људима и коњима, извршила је потпуно ту заповест Врховне Команде на изненађење и дивљење целог света.

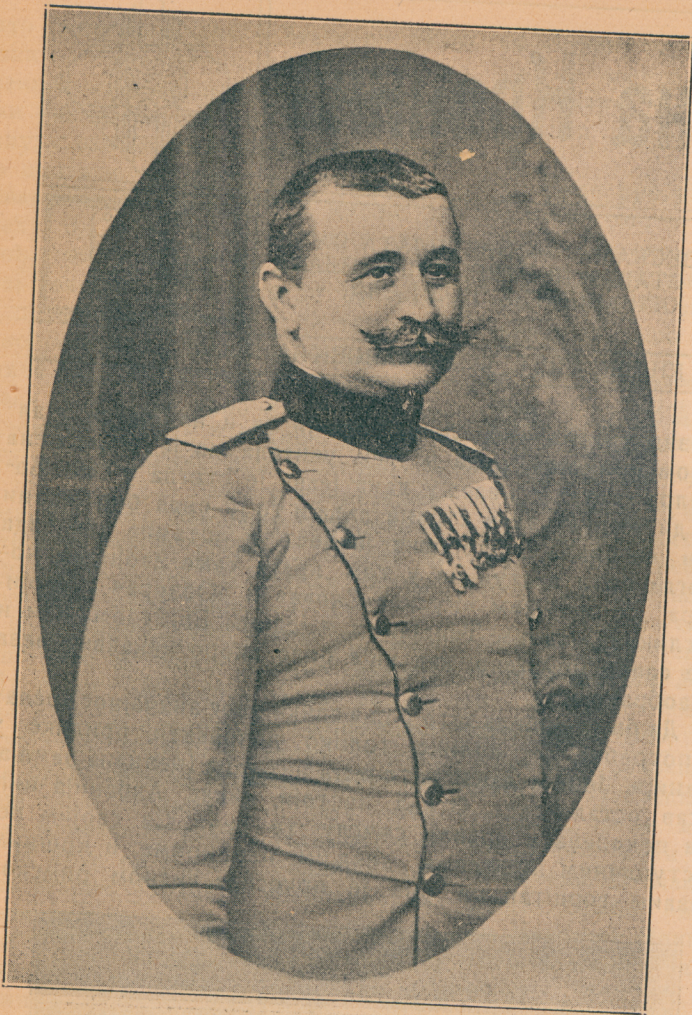
Па иако се у јавности готово ништа не зна о том велебном прелазу, равном прелазима Наполеонове и Скобелеве војске, ипак ће то јуначко дело српске војске, кад се проуче сви детаљи и податци, у историји балканског рата заузети једно од првих и нарочитих места. Узрок тој необавештености свакако лежи у ванредним и тешким приликама, у којима се још и дан-данас налазе ти албански одреди српске војске. О битци код Куманова писало се у читавој светској штампи и износили су најмање ситнице и детаље. Зашто? Зато, што је из Куманова и Скопља могућа веза са читавим светом и што је у Пресбиру те армије било седамдесет страних ратних дописника. А оно неколико одважних новинара, који су били одређени тим двома дивизијама, једва су издржали до Ђаковице и Призрена, а онда кад су погледали генералштабну карту северне Албаније, како се сва црни од снегом покривених гора и планина без путева и села, и где скоро на сваком другом називу стоји знак: путања — брзо су сви добили »наређења« од редакција, да даље не путују. Десет дана издржавала је та храбра војска нечуване напоре и невоље, а да за то није нико знао, и кад

је најзад стигла под Љеш, освоји га и нашла се у албанском приморју, онда је тек увидела, да је отцепљена од целог света. У недељу дана једва је стигла у Сан Ђовани ди Медуа каква страна лађа и то је онда био једини начин саобраћаја. Европска јавност и штампа тек тада је могла бити заступана у том крају само двојцом новинара, дописником »Руског Слова« и »Обзора« и двојцом сликара, једним Талијаном и једним Енглецом. Али и то је слабо помагало, кад није било скоро никаквих веза ни саобраћаја.

Да би се добила што боља слика овог значајног прелаза, потребно је, колико толико познавати прилике у Албанији. Још и данас је то terra incognita (незнана земља) за сав остали свет. Откад постоји, никад Албанија није била покорена у правом смислу те речи. Са својим неприступачним кршевима, дивљим планинама и кршним, жилавим горштацима она је пркосила силном римском

Заслужни србијански официри: АНДРА Ј. МИЛИВОЈЕВИЋ артиљеријски пуковник и инспектор славне артиљерије

Освајачи Санџака: МИЛИВОЈ АНЂЕЛКОВИЋ
команданат одреда који је са планине Јавора у Србији упао у Санџак

царству, Византији и турској империји. А нарочито у северној Албанији Арнаути су очували после толико година чист и нетакнут традиционални карактер, живот и обичаје својих дивљих прадедова Шкипетара. Колико су само Турци имали муке с њима. Сва турска управа војна и цивилна у Албанији била је пука форма њихове немоћи. Арнаути још ни данас не знају, шта су то поданичке дужности. Они не иду у војску, не плаћају порез, не покорвају се државним властима, не поштују приватну имовину ни личну сигурност. Код њих још увек владају неки чудни и некултурни појмови о народу, слободи и части. А крвна освета, беса и разни други ритуални обичаји код сахране мртваца, венчања и рађања сматрају се као светиња. Они се деле на безброј племена, а племена опет на многа братстава. Свако племе има свог кнеза или капетана, кога бирају већа стараца т. зв. фисови. Али поједина племена обично немају никакве везе међусобно шта више они су редовно у крвној освети смртно се мрзећи и истребљујући до корена. Само кад настане каква спољашња опасност, онда се мире и сложено бране, да би се после опет крвили. Иначе су као сваки дивљаци силно конзервативни, презиру читав свет, и немају националне свести.

То се најбоље показало за овог рата. Док су се једни борили раме уз раме с Турцима, дотле су други пристајали уз Доногорце, Србе или Грке, а трећи су се држали пасивно и настојали из чисто личних разлога, да се што више окористе овим бурним и мутним приликама. Да је било у Арнаута ма и најмање политичке сређено-

сти и националне свести, они су дивно могли искористити балкански савез у своју корист. Али баш због те њихове поцепаности и неслоге срп кој је војсци успело, да се пробије кроз стрме, неприступачне албанске Алпе, и да тако однесе рекорд прве војске, која је икада туда прошла.

Са српске стране колика је то одважност, да не речемо дрскост, у опће се одлучити на овакав један вратоломан прелаз, кад сама турска војска у својој рођеној земљи није се усуђивала туда прелазити. Довољно је само напоменути, да за тај крај у опће нема сигурних и тачних карата. Српски официри служили су се ту аустријским генералштабним картама као најбољим, па ипак су нашли сву силу нетачних стаза, назива, који не постоје, и планина, којих на карти нема. Кад се томе још дода, да у том крају нема путева, равница, градова, па чак ни правих села, онда приближно можемо замислити, какове су запреке и невоље очекивале ту одважну војску. Али нужда и потреба често пута стварају чудеса.

Да буде прегледније, ми ћемо најпре описати пут од Ђаковице до Љеша, који је превалила дринска дивизија, а онда онај од Призрена до Драча, који је прешла шумадијска дивизија.

У јутро рано, у недељу, 10. децембра кренуле су се прве коњичке патроле дринске дивизије из Ђакова према мрким и високим албанским планинама, које су у небројеним кланцима и испонима запремале читав југ и запад. Прешавши преко моста речице Еренике за њима су се пењали у дугим колонама одреди коњице, инжењирска одељења, затим пешадија, брдска артиљерија и најзад комора на коњима. Пут је био стрм и тако узак, да је њиме могао ићи само један човек или коњаник. Читаву ту војску, која се у дугачким и кривудастима колонама протезала на десетак километара, предводило је неколико Арнаута, који су за новац и обећани капларски чин у жандармерији били верни и одлични водиоци кроз те дивље и непознате крајеве.

Како су се све више пењали Малим Качинитом, то је бивало све хладније и ускоро су наишли на снегом покривен крај. Пут је водио баш преко самог вуса Чафа Прушиг, где је силно дувао хладан ветар, и одакле се према југу белиле до под небо планине Баштрика (1996 метара), Коритник (2381) и Љумска Ђалича (2524). Небројеним вијугама и окукама одатле води пут пустим и стрмим косама, које се у дугим ланцима губе чак до шиљастих врхова Проклетије планине. Од силног снега ту се пут сваког часа губио. Арнаути водићи газили би тада снег до трбуха, спуштали се у долине и пењали на брегове њушећи као пси, док опет не би наишли на трагове пута. Мрак се већ спуштао, а нигде села у близини, па чак ни шуме. Морало се онда преноћити на сред пута, на висини од 700 метара, где је силан и непрестан ветар резао у месо. Војници су подизали читаве бедеме од смрзнутог снега и тако радећи загревали се и штитили од буре. Дрва није било и тек овде-онде само димила би се слаба ватра од мокрог грања, лишћа или непотребних крпа.

Ако је ко имао ћебе или сена, простро би га пода се, а остали би се војници стисли око њега куњајући и дрхтајући од зиме крај слабих ватара. Људи су кашљали, а коњи хрипали. Тако је прошла прва тешка ноћ и издржљиви војници брзо су је заборавили, кад су се у зору поткрепили топлом чорбом и угрејани кренули стрмим висовима изнад саме речице Круме. Одатле се стазе лагано спуштају према Дрину. Дан је био ведар и топлији, а ветар је остао на планинама. Пешачећи читав дан до касно у ноћ војска је тог дана заносила у плодној и шумом обраслој дринској равници крај села Кирмезкеј. Разапели су се шатори, наложиле ватре и провела се једна

релативно пријатна логорска ноћ, иако се храна морала штедити. Арнаутска села листовима су се свуда предавала, али су са чуђењем и неповерењем гледали, откуд толики «аскер» у њиховим горама. Хране се ту није могло добити ни за какве новце. Арнаути ни сами нису имали довољно и нису је хтели продавати. А силом се отимати није смело, да се не би побунила читава племена. Тек појединци покушавали би од невоље, да силом продру у коју арнаутску кућу, али би редовно то скупо плаћали, јер су их Арнаути дочекивали ватром из пушака.

Тај крај насељен је тако званим љумским Арнаутима. Интересантно је, да су се ти људи силно радо вали, кад су им српски војници причали, како су тукли и силом покорили лабске Арнаути, с којима Љумљани живе у великој мржњи и крвној освети.

Трећег дана војска крену кривудавам левом обалом Дрина. Тек после подне стиже на чувени Везиров Мост, ту се мало одмори и одмах продужи пењати се последњим обронцима Руне планине (1305 метара). Небо је било облачно и како се поче спуштати мрак, удари ситна и хладна киша. Али се морало ићи даље, не би ли се наишло на какво село. Пуна четири сата ту су се ломили људи по мраку, киши, стрмим и уским шумским стазама. Неколико коња већ је храмало, а иза чета ту и тамо заостао би који уморан и изнемогао војник, савијајући се под пушком и једва вукући ноге за собом. У 9 сати ноћу у сред шуме, обрасле старим дрвећем, разапеше најзад шаторе на једном стрмом пропланку, где се на ногама једва могло усправно стајати. Насекоше мокрых и сирових дрва, метнуше грање место сена пода се и прокисли до коже, гладни и изморени стадоше се грчити око ватара, које су силно димиле и пиштале, а мало грејале. У снажним маховима ветар је изнад њих завијао тресући шаторима и уносећи кишу, а испод њих низ стрмину журила је вода, снег и ситни драч вододерине. Хране је већ почело нестајати, јер је комора заостала иза војске. Војници су узалуд ишли од ватре до ватре тражећи боље место. Свуд је било једнако. Официри и војници згрчених, прокислих и смрзнутих удова. гушећи се у диму, провели су ту страшну ноћ ни ока не заклопивши. А ако је који од умора или немоћи задремао, скупо је то платио. Или су му опанци на ватри попуцали или му је кабаница изгорела, или му је промрзео који део тела. Од несносних мука војници су сваког часа запиткивали своје офицере, кад ће већ једном стићи на то проклето море.

— Сутра, сутра... најзад прекосутра, тешили би их они, а ни сами нису веровали, да ће то „сутра“ икад сванути.

Још пре зоре, што је ко имао од хране, поделише; и војска онда крену лагано и изнемогло једном бескрајном шумом, пењући се и спуштајући се клизавим бреговима и газећи плитке и шумне набујале потоке. У селу *Штане* нађоше уз пут доста јабука у напуштеним арнаутским кућама и купише од неких сељака сирових кукуруза у клиповима, по 10 новчића комад. То им је била храна тога дана. Али и то се морало штедити. Ко зна шта их чека сутра?

Још за дана стигоше до овећег села *Игути*. Више од умора, зиме и влаге него од глади војска ту заноћи. Сместише се по пространим и од брвана слупаним арнаутским кућама. Кроз сламнате кровове топио се снег и цурила киша. У празним и широким одајама, поцрнелим као угљен од чађи и дима, горело је неколико ватарца, па се све упарило од влаге, густог дима и гомила смрадних ђубрета, да је било горе него у икаквој гнојници. Али за уморне и промрзле људе то је био сјајан конак. Ту су први пут могли скинути опанке с ногу и влажни комад по комад одела осушити крај ватре. У том несносном смраду, диму и топлој влази ту су први пут могли мирно

Црногорски ратници освајају Дечић

преспавати више сати на тврдој и сувј шаровини или голој земљи.

Сутра касно у јутро кренули су по непрестаној киши, снегу и блату стрмим и голим косицама, што их зову Бешка Шемерис (1000 метара) Окорели опанци опет су се заквасили и почели се већ распадати као гњили, а опалене и осушене кабанице понова се напише воде, пропуштајући влагу до самог тела. Место ручка и одмора газили су до појаса речицу Госка, а онда се читаво по подне пењали посрћући и преточаривајући коње, који су сваког часа падали страшно рањиви од глади и немоћи. Ту пету ноћ провели су у селу *Чафамалиш*. Оно мало места у кућама и оно нешто хране, што су ту нашли, разграбили су они први одреди а остали су се морали задовољити под шатором пресретни, што је бар киша престала. О вечери или топлој храни није било ни говора. Ко је имао комадић хлеба или парче шећера, тај се сматрао сретним, а многи то вече није имао ни шаке опрженог кукуруза.

Још од Везирова Моста јављали су се изнемогли и болесни војници, али видећи сами, да им се не може помоћи, они су изостајали од својих другова, одмарали се успут у каквој воденици или заветрини и дубоко у ноћ као уклете сени у малим групама стизали своје одреде. Али то није могло дуго потрајати. У селу Игути остало је доста тих несрећника, који од слабости и болести нису могли ићи. Неколико сати могли су се још одморити, али кад по ледњи војник напусти то село, они ће тада морати упети заду снагу и поћи за војском, ако не ће да буду препуштени зверству и освети разарених Арнаута. Кад је војска заноћила у Чафамали, јављало се све више и више тих несрећника болног изгледа, гладних, прокислих и напола босих. Тада командант дивизије, пуковник *Панчић*, да не би добар део својих војника упропастио,

изабере најјаче и најснажније људе, од њих састави неколико батаљона и пошаље их сутрадан прво да се чаркају с Арнаутима и да тако пробијају пут осталој војсци.

Сад више поједина одељења нису требала водића, нити су се требала бојати, да ће залутати Пролазећи тога дана снежним долинама и бреговима и газећи неколико пута пркосну речицу Михајна, сваког часа су наилазили на укочене лешине својих другова или цркнутих коња. То им је био најсигурнији путоказ. Читав дан до једанаест сати у вече ломила се војска по тим шумским и дивљим пределима очајно погледајући на голе и ледене планине које су их окружавале са свију страна. Према југоистоку дизала се кршна Мнела (1000 метара) и густом шумом обрасла Ку мула (962 мет.), а према северо-истоку с облацима су се мешали врхови Курноре Дарзеса (1564) и Малих Краба. Опет села није било нигде уз пут.

Спотичући се по мраку и кацкајући

по блату војска је најзад разапела шаторе на једној пространој равници, званој Фуша Арсит, која се већ од силне кише сва претворила у пишталину. И сад опет настадоше старе муке и невоље: грчење и дремање на влажном лишћу или сену крај прокисле ватре без пламена и тоpline под ведрим небом. Али све би се то поднело и брзо надокнадило да је бар било хране. За један као шака мален, тврд и прокисао хлеб плаћало се по шест круна, само ако је ко имао и хтео продати.

Седми дан тог чемерног путовања стајао је српску војску доста жртава. Комора већ три дана није никако стизала. Није било хране ни за људе ни за коње. Непрестано пешачење по зими и киши, неспавање и гладовање толико је већ изморило војнике, да су се сад једва држали на ногама. Сваког часа склизнуо би који коњ и скотрљао се низ клисуру са товаром или муницијом. Људи су се устављали, трпали на себе муницију, и сами падали од терета и немоћи. Већ је изгледало, ако потраје још који дан тако, да ниједан жив не ће изаћи из ових пустих, планинских крајева. Али се ипак ћутећи ишло даље. И тако читав дан по несносној и непрестаној киши та војска није ишла него се управо вукла у развученим колонама, остављајући за собом слабе, болесне и мртве.

Срећом за рана стигоше тога дана до једног овећег арнаутског села, *Пука*, и ту нађоше два своја батаљона, који су успут имали мање окршаје с Арнаутима и сад су запосели ово село. Нађоше доста дрва, сена и нешто хране. У то стиге и комора и војници под кровом у топлини и нахрањени месом и хлебом брзо се стадоше опорављати од умора и слабости. Али то су уједно били последњи остатци хране, што су је собом понели. Те су ноћи спавали као заклани

Одатле се арбанашке планине постепено спуштају мору. Снега више није било. Али је киша, влага и непрестано гажење разливених поточића више је задавало муке војсци, него ранији снег и хладноћа. *Са појединих висова видела се пучина морска.* И војници су упињали последњу снагу, надајући се, да ће се доскора решити свих мука и невоља. Тога дана газили су дванаест пута речицу Гемшице и њезине многобројне и ситне притоцице. Одело се на њима од силне влаге и сушења на наглој ватри већ распадало, опанци се сасвим издерали и људима су оти-

Црногорски престолонаследник разговара са заробљеницима

цале ноге. Увијали су их у крпе и помагали се сировом кожом, одераном са цркнутих коња. Али ни то није много помагало. Ситни шљунак и песак увлачио се у обојке, секао им кожу и крвавио ноге.

Те су вечери логоровали недалеко села *Мјеша* на самој обали реке Гемсиће, која се ту слевала у Дрин, а на педесет километара од Скадра. На песку и муљу разапели су шаторе и наложили ватре. Силан и хладан ветар уносио им је у лице кишу, која је левала читаву ноћ. Од хране, што су понели собом није било више ни залагаја. Морали су се задовољити печеним кукурузом и тиквама, што су их налазили по напуштеним арнаутским домовима и поплављеним пољима. Да су Турци за то знали, требали су им у сусрет послати само неколико табора своје одморене војске и дринска дивизија не би никад избила на море.

Деветога дана 18. новембра, пред сам мрак освојен је Љеш. За читаво време борбе, као и дан пре и после борбе, киша није престајала. И док су први батаљони страдали од непријатељске ватре и олова, дотле су остали војници, који су лагано ишли за њима падали од грознице, јаке дизентерије, маларије и гинули од глади и крајне изнурености. Тога дана многи храбри српски војник после толиких осмодневних мука и напора, кад је мислио, да ће се свега решити — оставио је своје кости негде у дринској мочвари, или по хладним и кршним висовима Креште планине, уздишући за својом питомом домовином, а проклињући ову дивљу арнаутску земљу. Узалуд их је католички бискуп у селу Наншати пријатељски дочекао, официре угостио, а болеснике нахрањено топлим јелом и вином, војници су ипак највише страдали. Док су били горе у планинама, тамо је бар зрак био чист и вода здрава, али у овим приморским крајевима, пуним разливених река и мочвара, зрак је био топао, влажан и загушљив, а вода бљутова и заражена. Од умора и нехрањења истрошени до сржи и изнемогли до бесвести, војници су јели све, до чега су само дошли, а воду пили не знајући, да је покварена. И тада су их разне болести, а највише дизентерија и маларија, управо косиле. Дневно су се читаве чете разболевале и умирало је 10 до 15 људи. О болничкој нези и лековима није могло бити ни говора. Тек кад је сва војска стигла у Љеш, прилике су се нешто поправиле. Цамије су биле претворене у болнице, а храну

и медикаменте довозили су грчки трговачки бродови.

Исте патње, невоље и страдања, а можда још и горе, претрпела је и шумадијска дивизија, која је под командом пуковника Д. Булића кренула из Призрена један дан пре дринске дивизије, која је била у Баковици. Само у шумадијској дивизији били су млади и снажнији војници и активни официри, јер је ту био први позив, па су се с тога лакше издржавали напори и страдања. Довољно је само напоменути, да је шумадијска дивизија на том свом превозу само једнога дана, по једнодушном причању официра и војника, газила четрдесет и шест пута разливену реку Фани и њезине многобројне крупне и ситне притоке.

Они су се кренули из Призрена 9 новембра, ударили Врбничком долином поред Белог Дрина и дан пре дринске дивизије прешли преко Везирова Моста. За тим су се пењали и спуштали обронцима Џуџес планине и ишли дугачком долином Фани реке. Одатле су преко висо-

равни Реја избили на Мали Велс и ретким случајем нашли се под Љешом истога дана, кад се баш развила битка између Турака и дринске дивизије. И тек што први одреди почеше палити пушке — Турци су се већ предали.

По налогу врховне команде дринска је дивизија онда остала у Љешу, посела Какарич, Барбалуши и остале важне висове, дгжећи јаку дефензиву према Скадру за случај, ако би Турци покушали да се туда пробију. Шумадијска је дивизија, оставивши много болесних и немоћних војника у Љешу, продужила пут у форсираном маршу преко ниских приморских кршега и мочвара према југу. Много им је мука и неприлика задавала разливена река Мат, али кад њу сретно пређоше, одмах паде варошица Кроја. Три дана после тога, 15 новембра у три сата после подне уђе први ескадрон српске коњице са својим командантом Д. Лазићем на челу — у Драч.

Б. Машић.

Балкански витез

Посвећујем кумановским јунацима

Отварам књигу . . . крвава је, грозна
О, Историјо страдања и плача!
Ал време стиже, и у доба позна
Умуче перо испред оштрог мача.

*

Дајте ми сунца док се небо мути!
На коњу витез и одјекну звек.
После мир мртви; језовито ћути
Време и живот прошлост далека.

*

На коњу витез, ал' ко да се рађа
Сунце из њега и буктиње неке;
И, к'о да ова тишина порађа
Буру; ја слушам плотуне далеке.

*

Он руку диже, Крст засија свети
И проби таму што страдања бунца;
Гледам: кроз поглед што му даљно лети
Четири зоре и четири сунца.

*

И грмну витез: „Као сан у ерећи.
Ја сам... Победа!“ И још часа иста
Огроман поста и од свега већи —
А око Крста свето сунце блиста.

*

Тамо, о тамо! Зидови се 'нагли —
Азијат тоне усред разорења;
Ја гледам: тамо, у балканској магли
Нижу [се, дижу многа освојења.

*

Устајте мртви, сад живети треба! —
Устајте горе ма за тренут само!
Роб није давно угледао неба —
А полумесец блед и мртав тамо.

*

Отварам књигу . . . крвава је она —
О Историјо победе и мача!
Узвици грме... ударају звона,
Сунце Слобода, Песма место плача.

*

А к'о цин снаге, славе, величине
Витез на коњу сред кланца и крша;
Са њега букти пламен у висине,
А свуд застава балканска лепрша . . .
Београд 1912.

Мил. К. Николић-Расински.

БОЈ НА БАКАРНОМ ГУМНУ.*)

(По причању једног очевидца.)

Бакарно Гумно, то је један вис од неколико стотина метара висине, од кога се пружају благи повијарци у страну и сви као застор деле прилепску од битолске равни.

На тим благим косама, готово ненастањеним, задржали су се Турци по одступању са Присета и Плетваре.

Наше су војске 24 октобра увече победоносно ушле у Прилеп. Коњица је заостала јужно од Прилепа, стигавши касно на преноћиште. Предстраже су биле истакнуте и противник колико је могуће, извиђан. Пешачке трупе задржале су се северно од Прилепа, да би сутра ујутру рано, заузеле нов положај пред Прилепом. То је био моменаћ одмарања после напорних борби у теснацима прилеп-

*) Један образовани активни официр, очевидца, који сад лежи болестан у београдској војној болници, дао је овај интересантан опис боја на Бакарном Гумну.

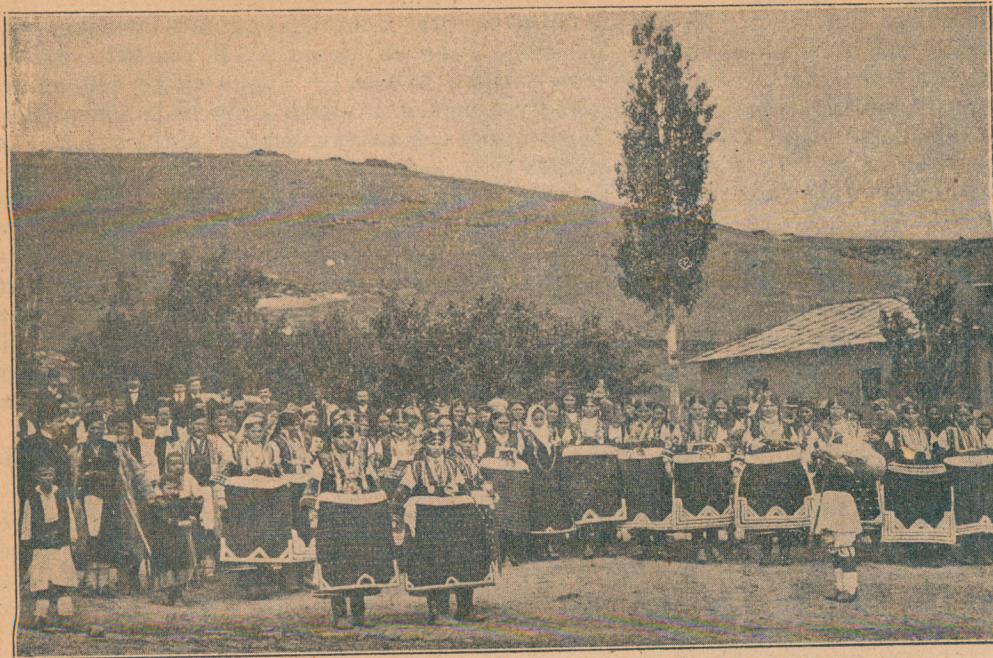
ским и код Абдупаше. Ноћ тиха, весела и ублажена најусрднијим дочеком Прилепчана. — »Турци су одступили“, рекло се, »сутра треба отпочети рад“.

Кнез Арсен повео је изјутра своју коњичку дивизију и извиђања су требала да почну у најширим размерама у правцу Прилеп—Битољ. Командант коњицких предстража обавестио је своје предпостављене, да Турака има на Алинским висовима. Један коњички капетан извиђачког ескадрона доставио је такође у почетку рада коњичке дивизије, изјутра, да противник извлачи артиљерију на Алинске висове.

Рад на извиђању према томе је почео. Коњаници у седлу, коњичке старешине доброг расположења, кнез и његов штаб, крепки као увек, крећући са послом напред видели су да за њима избија кроз Прилеп пешадија дринске дивизије, која се на самом изласку, јужно од Прилепа поставља у зборне поретке. Генерал

Забава бугарских официра под Чаталдом

Из Старе Србије: Народна ношња у Охриду и околини

Штурм дошао је с музиком на челу кроз Прилеп, који је дрхтао од узбуђења.

Ми нисмо срели искренијих физиономија од Прилепчана. Они су благосиљали наше будуће победе и с нама заједно проклињали противника, кога су мрзели једном неприкривеном мржњом.

Било је тада око 9 и по часова, и ствар, која је најмање очекивана, догодила се. Са Бакарног Гумна и на њ везаних благих алинских коса око 7 километара јужно од Прилепа пукао је турски топ. Одмах по том други; трећи, па онда низ шрапнела и граната, поче падати у непосредну близину наших трупа. Да нису Турци израније били на том положају, да ли су обноћ дошли, то извиђање обноћ није могло утврдити. Гранате су паделе срећом не убијајући никога. Мала је пометња наступила. Коморе, које су изишле јужно од Прилепа, враћане су северно да очисте путеве. Преко лица становништва превукла се тренутна страва; напаћено становништво није волело да види Турке још у близини, кад је веровало да су већ одступили.

Командант коњице скренуо је коњицу на леви бок, да отвори пут пешадији за рад. Радити се морало; тражио се карактер и одлучност. Турцима није требало допустити ни једнога часа да у нашим редовима, навикнутим на успех, унесу пометњу. Трбало је сачувати доследност побеђивања, трбало је сачувати војнику његово поуздање и сачувати неокрњено достојанство војске, која побеђује. И док би ту двоумио човек зависан и неодлучан, генерал Штурм

погодио је пут достојанства, који му почива у крви и он је наредио да се ради.

На домак турских граната, он није умео да се сети, да је се могло повући назад, његов инстинкт крикнуо је у њему: »Напред!»

И ту, под тучом топовских турских зрна, на равници од 7 километара, можда и више, почело је развијање дринске дивизије. Два пука напред, лево и десно од друма Прилеп—Битољ, два у резерви. Развијање је почело као на шаховској табли.

Ми смо гледали са стране, са трепетом у души, како се развија један узвишен војнички парадокс. Турцима се пружало све, што су хтели. Ето: с овом дивизијом, преко ове равнице голе као длан, наш војник ће прећи, па ви пуцали громовима на њега и ви, Турци осетићете његове бајонете.

Као по егзерцирном правилу, као на идеалном маневру, развијали се стројеви из дебљих у тање. То је био низ стрељачких стројева, који су за тим као црне змије вијугали се по најмањим узвишицама, на равници јурећи напред да прођу опасну зону и да очисте с брда то, што се зове „Турчин у одбрани“.

Око 11 часова, ватра је била ужасна, пљусак пушчаних, митраљеских, топовских метака падао је на српску војску, крљало је и тутњало као у подлоканој морској обали, врла је ватра, као кад ври у неком огромном лонцу.

Посматраоци су дрхтали од узбуђења, видећи, да се догађа једно чудо. Гађан пушком, митраљезом, шрапнелом, бризантним зрном, наш војник иде, обасут ватром из много-

бројних турских циви, наш војник иде, не водећи рачуна о ватри и губитцима. Лево одлети другу глава, десно просвира и разнесе граната груди официру, наш војник иде. У среди строја иде и њихов генерал. Наша артилерија умешала се тако рећи са стрељачким стројевима; с невероватном прецизношћу и хладнокрвношћу наше топције ките шрапнелом ћувике поседнуте Турцима. Наши пешаци окупљени и окриљени артиљеријом, отварају паклену ватру на противника.

Бој се претвара у ватрено гротло, пред којим посматраоци замиру од страха.

Шта ће наступити? Учествује ли моравска дивизија? Има ли помоћи из позадине? Шта мисли армиска команда? То су питања, која су мучила публику, али је војник одговорио сам: *Он је ишао напред. И ништа страшније није могло имповновати Турчину. Бројно јачи с укопаном артиљеријом, са свима околно-*

стима повољним за себе, Турци су осетили, да српски пешак стиже, да је ту, ето га пред њима и да ће неминовно да забоду нож у месо.

Око 1 сата по подне, артиљериска ватра противничка попустила је, на ша је међутим развила сву своју акцију. Не може се веровати у овакву брзину кретања наше војске. Коњи као да су знали да треба да се догоди чудо, извлачили су топове из стена и прокопа.

У томе часу мени се свалио камен с груди. Турци не могу да одоле нашем војнику. Случај им је дао све што су желели. Они су и ако бројно јачи, морали да се повлаче. Ну не треба рећи да су се Турци лабаво држали. Пешачка ватра била је ојачана, а око 2 сата по подне почели су Турци тући са позадних положаја улазе на Алинске висове и Бакарно Гумно, са којих се чуо продајући крик наших јунака: »Ура! Ура! Ура!»

Бој је преживљавао последњу фазу. Наши су сикћући упадали у турске окопе и на гвожђе набадали противника. Зар је било могуће још и даље одолети?

За један сат кризе више није било, пешадија се турска повукла у највећем нeredу са огромним губитцима, гоњена ужасном ватром од наше пешадије. Било је чак делимичних противиспада од стране турске пешадије, али је то била иронија! Ти су се исподи претворили у пухор. Још су овде онде по кућицама наши топови чистили заостале војнике.

Из турске позадине све су се мање чули топови. Бој се клонио

свршетку, наши су прешли Бакарно Гумно и наставили гоњење с оне стране.

Генерал је хтео да очува достојанство. У маглушаво вече поветарац, који је разносио дим и задах од барута, њихао је благо развијене заставе дринске дивизије, које су се са захвалношћу нагањиле њезином команданту.

Плен, губитци, ризик, страх, каква ситница пред делом, које се збило

Ко је видео бој на Бакарном Гумну, тај никад неће изгубити веру у нашу расу. Наша раса способна је да се бори. То није био дан измудроване борбе, није тај бој био плод кабинетских комбинација, то је био врисак расе, која хоће и која може, и коју је разумео њезин командант.

И као круна у свима нашим победама, као њен најсветлији бриљант стоји Бакарно Гумно. То је неизгладиво запрепашћење расне снаге, то је докуменат способности за живот. Тај докуменат нам је требао.

Говорило се и учило у миру да војник треба да бауља кад напада. Наш војник је ишао усправно, брзо као ветар и велики као џин. Артиљерија, кажу, треба да излази прикривена на положај. Наша је дефиловала у огњу. Неће, веле бити напада ножем. Наш војник је искривио нож о турско ребро. Кад народ хоће да гине, иду принципи у прашину.

Ако је престолонаследникова армија сабрала букет победа, онда је ова на Бакарном Гумну најмирснији цвет у њему; јер мирише сувом врзином ратничког народа. Бакарно Гумно се истргло генералштабу из шака Орлић се сам одважио да узлеће. Ту нам је војник донео часне колајне, ту се не истражује ништа. Пред тим се скида капа и побожно ћути. А принципи нека и даље причају да војник треба да бауља.

Моравска дивизија 1 позива, развила се нешто касније и њени су делови избили на крајње десно крило, онда кад су победоносни војници дринске дивизије могли да се обрадују, кад су на измаку снаге видели нову снагу, која их поткрепљује.

После три часа по подне све се стишало, само на крајњем нашем левом крилу било је заштитничких турских трупа, на које су дејствовала митраљеска одељења и која су се у прве сутоне повукла дубоко у позадину.

Долазе биваци, окрепљење, хране и с њом привијање рањеника и прибирање мртвих, долази један одисај, једно осећање поштовања према пешаку, једно цеђење народа, који има да се развија.

Црногорска штампарија у ратном логору

А кад сте сутрадан, ујутро пројали разбојиштем, видели сте кроз први пут напали снег, покрхану турску снагу, напуштена оруђа, упола покривене, онакажене метцима турске лешеве, над које су надлетела јата гавранова, које је први снег натерао из планине.

А кад минете увалама између коса, где је био бој на Бакарном Гумну, ви видите лево и десно заокружене баштице, мали гробићи, мали крстићи одозго брижљиво посађени, а са стране седе захвални Прилепчани, очевидци, и, кад станете крај њих и упрете очи у херојска гробља, њима теку сузе из очију, ковитла им се у грклану. Они се ударају шаком по темену шапућући: »Златен Господ, Златен Господ!«

Бакарно Гумно је лоровов венац на челу нашег народног хероја.

Из београдског „Пијемонта“.

ЗАПИСИ

[Јуначки подвиг Бугара] Лист „Утро Розија“ има од свог ратног дописника занимљив допис о једном јуначком подвигу Бугара на чаталданским положајима.

Настало је јутро 5 новембра. У мокром покривалу густе магле под реду бр. 2, који су посела одељења 4. пука, искренуше густе колоне. Напред иђаху испитивачи, који викаху на бугарском језику:

— Своји смо, своји, не пуцајте!

И наједаред код самога преобрана указаше се црне њушке турских аскера. Затрешташе митраљеви — јуриш буде одбијен. Али одмах за тим собри

се на редут страшна топовска ватра свих суседних турских батерија, које изврено знађаху одстојање. Потпоре није могло бити. Магла није давала, да се разазнаје.

Дружина (батаљон) 4. пука се уколеба. Тада се јунак, достојан да га овековечи историја, заповедник пука пуковник Кирјаков исправи колико је висок на преобран и завика: — Нека подлаци иду, а поштени људи ће са мном умрети.

И батаљон, обасипан ватром са свих страна, стаде очекивати јуриш. Из магле одједном искренуше густе масе: две дивизије низама бачене су на јуриш. Водио их је сам Махмуд Муктар-паша.

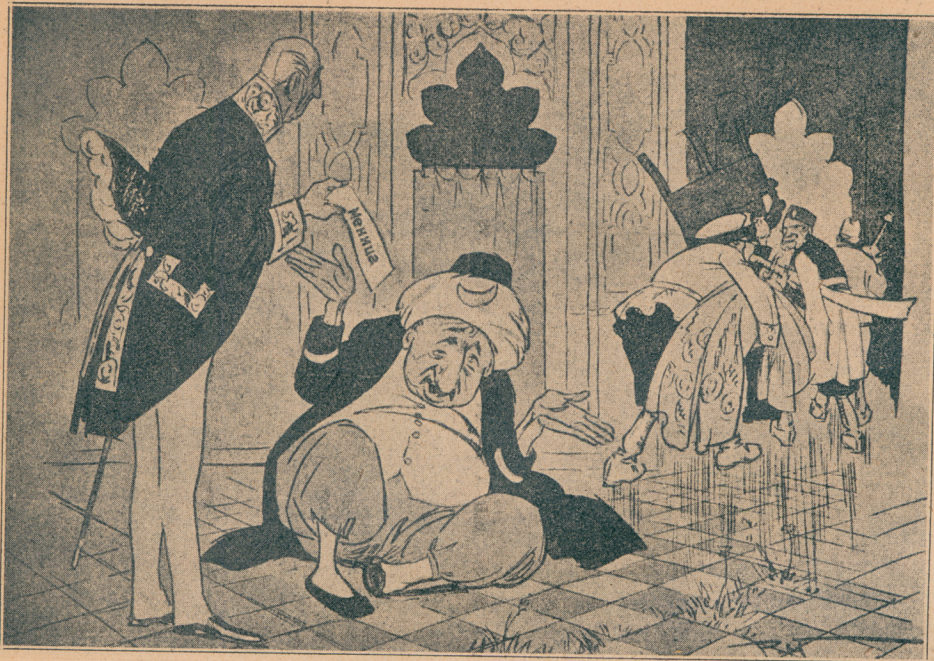
Скоро сви браниоци редута на месту изгибоше. Мало њих се спасло, однесавши Кирјакова, тешко рањеног у груди.

А редут бр. 1. и 7. пређоше непријатељу у руке.

У подне се испоставило, да трупе прве армије, које су дан и ноћ издржале под непрестаном смртоносном ватром, морају да одступе. И трупе генерала Рутинчева под покровом ноћи очистеше своје опкопе, те преко телеса погинулих другова одступе за врсту (124 километра) натраг.

Од мора до мора протегле су се линије утврђених положаја, које подиглоше бугарске трупе. И отишав на ту линију, оне су се решиле, да се држе на њој пошто по то, док не дођу појачања и опсадне батерије, без којих је јуриш на Чаталду био преступ.

А напред остадоше лешеве десетак хиљада палих јунака..

— Молим, да се плати.

Муја: Нема, нема више ништа, све су Балканезери узели.

[Гробље код Прилепа] Прича један ратник: »Благо онима, што изгинуше код Прилепа! Оплакани су, ожаљени и опремљени на онај свет уз победне звуке војничких труба и уз јецај некадањег робља. Дочек у Прилепу, она свечаност момента, она свечаност борбе и оно искрено оплакивање учинило је, да су војници као никад дотле били врло пажљиви према палим друговима. Сахранили су их све лепо, једног до другог. Више сваке хумке побили крст, окитили га цвећем, окопали гробље шанцем да се вода слива и још оградиле гробље, да га стока не квари, а Прилепчанке припалеле кандила и свећице више глава својих ослободитеља. Колико смо били радосни у Прилепу, толико смо били и жалосни гледајући и гробље и некадање робље. Отишли смо на Битољ, борили се, победили и с тиме и завршили свој поход. Враћајући се назад нанесе ме пут на Прилеп, обиђох гробље на једној коси.

Свеже хумке стоје још, свеже цвеће обнавља се сваким даном. Оне добре и благе Прилепчанке долазе свакога дана на гробље, пале танке сиротињске свећице, везују на крстове пешкире, мараме, цвеће и наричу оним отегнутим, тешким и болним гласом. Њима није тешко да свакога дана поред свију својих послова долазе на гробље, које ми је мило и драго, та оне гледају у тим свежим хумкама своје оцева, своје синове, браћу своју или рекао би човек: више нешто, гледају своје ослободиоце.

Има деце, има девојака, има жена, има старица: долазе, плачу, наричу

као над најрођенијим гробовима из свег гласа и од свег срца јадикују старе српске мајке над гробовима јунака, над хумкама браће из слободне Србије.

Нисмо могли ни ми војници, ми који смо газили преко лешева, ми који смо мирно своје бајонете натеривали у груди непријатеља, нисмо могли ни ми да останемо хладни према оним уздасима — плакали смо и разнежили се као деца. Ко и не би кад чује, кад види како стара жена повезана црном марамом обгрли хумку, па љубећи и крст и земљу, гласом, најтужнијим гласом, који сам икада чуо, нариче:

...Леле, леле... борцу наш.. леле си га мајци твојој.. Сине наш.. добротору наш..

И тек са другог гроба зачујете: ..Убише те Турци изелице. »Убише те наши зулумћари...«

[Пропало је турско царство] Видео сам једну слику и сурову и нежну; и пуну бола, слику, којој би име било: »пропало је турско царство«, тако прича један ратник.

Било је то у Битољу, некако одмах по заузећу вароши. Тихо и нечујно тек што су биле умукле трубе победника, који објавише свој долазак, а искрсну — демонстрација.

Сакупише се хришћани, већином деца и упутише се кроз турску махалу. Хтели су ти мали новоослобођени робови, да објаве турској махали, оној махали, кроз коју нису смели да прођу ни оборене главе, хтели су сад да покажу, да су друге настале прилике, да је турско пропало царство, да је робље подигнуло

главу, и кретоше се деца кроз махалу, кретоше уз вику и ларму неких старих канти.

Деца одједном осетише се слободна, готово разуздана, осетише у својим грудима неку неизмерну радост, коју су хтели Турцима да покажу, да и они једном попрете турској деци и да и њих једном натерају у бегство.

Ишла су тако деца, викала, бацила се каменчићима на прозоре харема, на турске кафане, па и на децу турску.

Турци преплашени, престрављени склањали се по својим домовима, скривали се да не гледају пропаст свога царства и свога господства.

У једноме тесном сокаку иде була и води два синчића. »Демонстранти« приметише и неки од њих почеше да се бацају камењем за булом и њеном децом.

Була се окрене два три пута, да види, шта је то за њом, па убрза корак а синови јој тапкају малим ножицама по раскалајаној улици и једва стижу мајку.

Була жури, за њом вика, лупњава протести.

Њена деца, преплашена, ненавикнута на такве призоре, осећају се увређена таквим поступцима оних, који су до мало пре бегали испред њих, увређени и наљућени хоће да одговоре на нападе и сагињу се да дохвате камен и да га баце на разуздане робове, али их мајка спречава, она их привлачи више к себи, жури и тек једва проговори болно, скоро молећи:

— Немо'... немо'...

Деца збуњена гледају час у матер час у оне иза њих, поплашени потрче за мајком, прибивају се уз њу, сакривају за час лица њеном одећом, али вика, исмевање допире до њиних ушију, они се опет окрећу, опет покушавају да се дохвате камена и опет осете да их мајка жури, да их прибија уз себе и опет чују њен болни молећи глас:

— Немо'... немо'...

А за њима се чује вика, протести, ругање, изазивање.

То пропада један народ, једно читаво царство, племе једно умире, да се друго поврати из ропства, да се роди, да осети своју стару слободу, свој живот...

КОРИЦЕ!

Кад се заврши издавање „Илустроване Ратне Кронике“ могу се од издавача добити дивот-корице. Чувајте све досадашње бројеве!